

el-‘Avâmilü'l-mi‘e’si gelir. Ayrıca Ali el-Kayrevânî, Feyz-i Kâşânî, Sirâceddin Muhammed b. Yûsuf el-Herevî ve Muhsin el-Kazvînî’ye de *el-‘Avâmil (fi’n-naḥv)* adlı eserler nisbet edilmektedir. Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulan Birgivi’nin *el-‘Avâmil*’i ile Cürcânî’nin aynı adlı eseri bu türün en yaygın iki kitabı olduğundan, Cürcânî’nin eserine *el-‘Avâmilü'l-‘atîk*, Birgivi’ninkine de *el-‘Avâmilü'l-cedîd* denilegelmiştir. Ancak bu iki ünlü muhtasar arasında âmilin sayısı ve ele alınış tarzları bakımından esaslı farklar bulunmaktadır.

Cürcânî *el-‘Avâmil*’inde, “*el-‘Avâmilü'l-mi‘e*” veya “*Mi‘etü ‘âmil*” adına sâdık kalarak 100 âmilden söz etmiş olmakla beraber, gerek bu sayıyı bulmak gerekse âmilleri bu rakamda dondurmak hususunda zorlandığı görülmektedir. Eserde âmiller lâfzî ve mânevî olmak üzere iki ana gruba bölündükten sonra lâfzî âmiller kıyasî ve semâî diye ikiye ayrılmış; semâîler (on üç nevi halinde) doksan bir, kıyasîler yedi, mânevîler iki olmak üzere toplam 100 âmil sayılmıştır. Birgivi ise bu taksimi altmış âmil, otuz mâmul, on amel (i‘rab, alâmet) şeklinde yaparak sayıyı 100’e tamamlamıştır. Her ne kadar eserin adı *el-‘Avâmil* ise de ihtiva ettiği konular sadece âmillerden ibaret olmayıp mâmul ve i‘rab alâmetleri de ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınıp incelenmiştir. Bu iki ünlü eserin en belirgin özellikleri, Cürcânî’nin telif ettiği *el-‘Avâmil*’in son derece veziz ve ihatalı, Birgivi’nin eserinin ise daha pratik, tasnifi daha mantıklı ve sade olmasıdır.

Cürcânî’nin *el-‘Avâmil*’i Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda, Arap âleminde, İran’da, Hindistan ve Pakistan’da, Birgivi’ninki ise Anadolu’nun diğer yörelerinde ve Balkanlar’da asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Her iki eser nahiv klasikleri arasında haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Birgivi’nin *el-‘Avâmil*’i, aynı müellifin *İzhâr (u'l-esrâr)*’ı ve İbnü'l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’si, “Nahiv Cümlesi” veya “Nahiv Mecmuası” adıyla bir arada basılarak yüz yıllarca medreselerde okutulmuştur. Birgivi’nin *el-‘Avâmil*’i, *İzhâr* adlı eserinin bir özeti mahiyetinde olup konular aynı ana başlıklar altında ve aynı metotla ele alınmıştır.

Bu iki eser üzerine Türk, Hintli ve İranlı birçok gramer âlimi tarafından şerh, hâşiye ve ta‘lik nevinden eserler yazılmış, kolay ezberlenmeleri için manzum

hale getirilmiş, i‘rabları incelenmiş, Türkçe’ye ve Farsça’ya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Cürcânî’nin kaleme aldığı *el-‘Avâmil*’in Süleymaniye Kütüphanesi’nin muhtelif bölümlerinde 125 yazma nüshasının bulunması, Türkiye’de esere verilen önemi göstermektedir. Ayrıca eser, sadece metin veya bir şerhiyle birlikte İstanbul, Hindistan, Mısır (Kahire, Bulak), Mekte ve İran’da defalarca basılmıştır. Aynı şekilde Birgivi’nin *el-‘Avâmil*’i de sadece metin veya *el-Kâfiye* ve *İzhâr* ile beraber, yahut bir şerhi ya da hâşiyesiyle birlikte, en çok İstanbul’da olmak üzere Kahire, Bulak, Diyarbakır ve Hindistan’da birçok defa basılmış, ayrıca bazı Osmanlı âlimleri tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bu tercümelemlerin de çoğu basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-‘Avâmilü'l-mi‘e*, Bulak 1247; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 246; Birgivi, *el-‘Avâmil*, İstanbul 1325; *Keşfü’z-zunûn*, II, 1179; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1045-1046; Osmanlı Müellifleri, I, 216, 241, 255, 384, 405; Serkis, *Mu‘cem*, I, 611, 681; Brockelmann, *GAL*, I, 341-342; II, 585-586; *Suppl.*, I, 503; II, 585, 921, 924; Sezgin, *GAS*, IX, 1, 2, 48, 107; Ahmet Turan Aslan, *İmam Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri* (doktora tezi, 1981), MÜ İlahiyat Fak., s. 213-230; Bahâeddin Abdülvehâb Abdurrahman, *el-‘Avâmilü'l-mi‘e... tahkîkû'l-Bedrâvî Zehrân, tahkîk em tahriif ve telifkî?*, *‘Âlemü'l-kütüb*, VII/4, Riyad 1986, s. 474-478.

İSMAİL DURMUŞ

AVÂNE b. HAKEM

(عوانة بن الحكم)

Ebü'l-Hakem Avâne b. Hakem
b. Avâne el-Kelbî el-Kûfî
(ö. 147/764 [?])

Ensâb âlimi ve Emevî devri tarihçisi.

109 (727) yılında bir süre Horasan valiliğine vekâlet eden ve daha sonra da Sind valisi olan Hakem b. Avâne’nin oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen 90 (709) yılından önce Kûfe’de doğmuştur. Kelb kabilesine mensup olduğuna dair rivayetler yanında bunun sonradan uydurulduğunu ileri sürenler de vardır. Doğuştan âmâ olan Avâne’nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İbnü'n-Nedîm’e göre 147 (764), Medâinî’ye göre ise 158 (775) yılında vefat etmiştir.

Arap şiiri ve *ensâb**ıyla Emevîler’in ilk dönemi hakkında geniş bilgiye sahip olan Avâne İslâmî devirde kitabına “tarih” adını veren ilk müelliftir.

Avâne b. Hakem’in kaynaklarda zikredilen, ancak günümüze ulaşmayan iki eseri vardır. 1. *Kitâbü't-Târîh*. Hicrî I. yüzyılda meydana gelen olaylara ayrılan eser, yapılan nakiller dikkate alınrsa, dört halife dönemini, irtidad hareketleri, fetihler, Hz. Ali-Muâviye mücadelesini, Hz. Hasan’ın halifelikten feragat etmesi ve Abdülmelik b. Mervân devri sonuna kadar Irak ve Suriye’de vuku bulan olayları ihtiva etmektedir. 2. *Sîretü Mu‘âviye ve Benî Ümeyye*. İslâm dünyasında bir halife ve hânedan hakkında kaleme alınmış ilk kitap olması bakımından ayrı bir önemi vardır. Müellif bu eserinde kronolojik sırayı takip ederek Emevî halifelerine dair bilgi verir. Her iki eser de şiirden ve hikâyeye üslubundan arınmamış olmakla beraber İslâm tarih yazıcılığının gelişmesinde önemli bir merhale teşkil eder. Aynı zamanda bu iki eser İbnü'l-Kelbî, Asmaî, Heyssem b. Adî, Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî, Medâinî, Belâzürî ve Taberî gibi tarihçilere kaynak olmuştur.

Emevîler hakkında verdiği bilgilerde, Kelb kabilesi mensuplarıyla, olayları bizzat görmüş kişilerden veya onların yakınlarından duyduğunu rivayetlere istinat etmiş olması eserlerine ayrı bir değer kazandırmaktadır. Ancak olayları anlatırken çok defa Emevîler lehindeki Suriye kaynaklı rivayetlere ağırlık verdiği görülmektedir. Bu yüzden Emevî taraftarı olmak ve onların lehinde haber uydurmakla itham edilmiştir. Bununla beraber ondan yapılan nakillerde zaman zaman Emevî aleyhtarı Irak ve Medine menşeli rivayetlere de rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Ensâb*, IV/1, bk. İndeks; a.m.f., *Fütüh* (Müneccid) bk. İndeks; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I-II, bk. İndeks; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 140; Yâkût, *Mu‘cemü'l-üdeba‘*, XVI, 134-139; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhür-ruvât*, II, 361-363; Zehebî, *‘Âlamü'n-nübelâ‘*, VII, 201; Safedî, *Nektü'l-himyân fi nüketi'l-‘umyân* (nşr. Ahmed Zeki), Kahire 1329/1911, s. 222-223; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1971, IV, 386; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 243; *Hediyetü'l-‘ârifîn*, I, 804; Hüseyin Nassâr, *Neş‘etü't-tedvîni't-târîhi ‘inde'l-‘Arab*, Kahire, ts. (Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye), s. 60-63; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 73, 89, 104; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahşün fi neş‘eti ‘ilmi't-târîhi ‘inde'l-‘Arab*, Beyrut 1960, s. 36-37, 50, 121, 122, 133; Zirikî, *el-‘Âlam*, V, 272; Kehhâle, *Mu‘cemü'l-mü‘elîfîn*, VIII, 14; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/2, s. 127; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-‘Arabî ve'l-mü‘errihân*, Beyrut 1983, I, 128, 179-180; Saleh el-Ali, “*Avâne b. al-Ḥakam al-Kalbi‘*”, *EI²* (Fr.), I, 782-783.

MUSTAFA FAYDA